

Benediktinské kláštery raného středověku

Asi pět let po Boethiově smrti, v roce 529, založil Benedikt z Nursie klášter na Mons Casinus poblíž Neapole (Monte Cassino) a roku 555 se stal Cassiodorus zakladatelem dalšího kláštera (Vivarium), jemuž uložil jako speciální poslání pěstování antické literatury a opisování antických textů. Již mnichům kláštera na Monte Cassino bylo Benediktovou řeholí ("Regula s. Benedicti") uloženo "opus manuum", manuální práce – jedním z hesel benediktinského způsobu života bylo "ora et labora". Zčásti už Benedikt sám, ale zvláště pak další benediktinské mnišství, ovlivněné Cassiodorovým Vivariem, postavilo jako přednostní "opus manuum" opisovačskou práci v klášterním skriptoriu. Tento požadavek Cassiodorus rozvedl ve svých "Institutiones" kupříkladu takto:

Quapropter toto nisu, toto labore, totis desiderii exquiramus, ut ad tale tantumque munus Domino largiente pervenire mereamur. Hoc enim nobis est salutare, proficuum, gloriosum, perpetuum, quod nulla mors, nulla mobilitas, nulla possit separare oblivio, sed in illa suavitate patriae cum Domino faciet aeterna exultatione gaudere.

(A proto se intenzívním úsilím, intenzívní činností a s intenzívní touhou vynasnažme, abychom s božím přispěním dostáli tak záslužnému a tak velkému úkolu. Je pro nás totiž tak spásné, prospěšné, slavné a věčné, že nás od něj nemůže odloučit smrt, běh času ani zapomenutí, ale dá nám, že se budeme moci ve věčném jásetu radovat s Pánem ve sladké nebeské vlasti.)

Anebo:

Tot enim verbera Satanas accipit, quot antiquarius Domini verba describit.

(Neboť každé slovo Páně, které pisař opiše, znamená ránu, zasazenou ďáblovi.)¹

Od této doby bývá součástí budov benediktinských klášterů knihovna a skriptorium, v němž se spolu s biblickými a patristickými texty opisují antičtí klasikové, latinští, ale v některých případech i řečtí. Nejznámější z těchto klášterů, jež vznikly v raném středověku a právem se honosí slavnou písařskou tradicí, byly Columbanem založené Luxovium (Luxeuil) a Bobbio (r. 590–615), dále Sv. Havel (S. Gallus, St Gallen, cca r. 610), Sv. Jimram (Emmeramus) v Řezně, Reichenau (r. 724), Fulda (r. 744), Corvey (Corbie – r. 822). Zabývá-li se klasický filolog textovou tradicí antického autora, nejčastěji se v kritickém vydání setká s informací, že nejstarší rukopis nebo rukopisy jsou z 8.–10. století a že pocházejí z těchto center. Je tedy zjevné, že vděčíme raně středověkým mnichům za dochované texty mnohého antického klasika a že karolinská renaissance měla v západní Evropě nač navázat.

V téže době, kdy se ve benediktinských skriptoriích opisují antické texty a kdy Cassiodorus chválí gramatiku jako základ svobodných umění, se ozývají zdánlivě protikladná slova Řehoře Velikého

Indignum vehementer existimo, ut verba coelestis oraculi restringam sub regulis Donati.

(Považuji za nanejvýš nevhodné poutat Donatovými gramatickými pravidly slova nebeské zvěsti.)

In uno se ore cum Iovis laudibus Cristi laudes non capiunt.

(V jedné a týchž ústech se nesnese chválení Jupitera s chválením Krista.)

Ad hoc quidem tantum liberales artes discendae sunt, ut per instructionem illarum divina eloquia subtilius intelligantur.

(Svobodným uměním se lidé mají učit jen za tím účelem, aby díky jejich studiu mohli přesněji chápat boží slovo.)

Poslední z citovaných výroků koresponduje, jak vidíme, se záměry, jež proklamovala karolinská renaissance.

Karolinská renaissance – jednotlivé osobnosti a výtvořky, Schola Palatina, Epistola de litteris colendis + Seibtova charakteristika politické ctižádosti Karla Velikého.

Pojem a výraz renaissance – viz u výkladu o humanismu 12. stol.

KARLOVA KULTURNÍ OBNOVA

¹ Obě místa: MPL 70, 1142, 1145

Název “*renaissance*”, běžně užívaný pro tuto kulturní epochu, je poněkud zavádějící v tom, že budí dojem, jako by se v 9. stol. jednalo především o oživení antického starověku a profánní literatury. Skutečně mělo studium antických autorů větší úlohu než dříve a pro dochování literárního a kulturního dědictví antiky má karolinská doba rozhodující význam. Ale to, co se tehdy událo v duchovním životě, nebylo návratem a navázáním na antiku, a už vůbec nemůže být řeč o sekularizaci, zesvětštění, kultury. Antika zde nebyla primární, protože návrat k ní se dál nikoli pro ni samu (tak tomu bylo později v tzv. renesančním humanismu), nýbrž pro účelovou obnovu latinského jazyka, antičtí autoři se nestudovali kvůli své vlastní hodnotě: sečtělost v nich měla usnadnit přístup k biblickým a patristickým textům. Tak aspoň zněla oficiální zdůvodnění formálního studia antických autorů – jedno z nich čteme v Karlově oběžníku “*Epistula de litteris colendis*” z roku 800:

*Quamobrem hortamur vos litterarum studia non solum non negligere, verum etiam humillima et Deo placita intentione ad hoc certatim discere, ut facilius et rectius divinarum scripturarum mysteria valeatis penetrare. Cum autem in sacris paginis schemata, tropi, et cetera his similia inserta inveniantur, nulli dubium est, quod ea unusquisque legens tanto citius spiritualiter intelligit, quanto prius in litterarum magisterio plenius instructus fuerit.*²

(Proto vás vybízíme, abyste studium literatury nejen nezanedbávali, ale naopak abyste se s co nejpokornější a bohulibou snahou jako o závod učili - za tím účelem, abyste byli s to proniknout snáze a správněji tajemství svatých Písem. Není pochyby, že ježto se v Písmu svatém vyskytují figury, tropy a podobné ozdoby, každý je při čtení pochopí o to snáze, oč důkladnější poučení mu předtím poskytlo vyučování literatuře.)

Spisy antických autorů byly formálními vzory, skutečnými autoritami zůstávala bible a křesťanský starověk. Karolinská vzdělanost byla tedy veskrze křesťanská, plně duchovně orientovaná, i když se na ní podíleli i laikové. Navázalo se zde na vývoj bezprostředně předcházející doby, byla zde snaha překonat její nedostatky a pozvednout úroveň vzdělanosti, bylo však možno navazovat i na literární (opisovačské) snahy, v té době již dozrálé v prostředí mnoha starších benediktinských klášterů.

Pro charakter karolinské renesance měl zásadní význam podíl zaharničních učenců a učitelů na franckém dvoře, neboť přes zmíněné kulturní a obrodné náběhy předcházející doby nebylo domácí prostředí dostatečným zázemím, z jakého by bylo možno vyjít při šíření dobré znalosti latiny a při snaze o celkové povznesení kulturní úrovně. Karel proto povolal na svůj dvůr jako učitele významné osobnosti především z Itálie a z britských ostrovů,³ kde se – na každém z těchto míst specifickým způsobem – udržela vcelku dobrá znalost latinského jazyka a literární tradice. Z Itálie to byl gramatik Petr z Pisy (+ před 799), který přišel do Cách již jako starý muž a stal se panovníkovým osobním preceptorem latiny, jeho krajan básník a theolog Paulinus z Aquileje (+ 802), všestranný učenec z benediktinského kláštera na Monte Cassino Paulus Diaconus (+ 797–799), autor slavné “*Historia Langobardorum*”, nejnadanějším apoštolem Karlových kulturních snah byl všestranně literárně činný anglosaský mnich Alcuin (735–804), theolog a vynikající básník, reformátor franckého školství (vedl nejen dvorskou školu na Karlově dvoře, ale byl zároveň opatem kláštera sv. Martina v Toursu, v němž organizoval školu podle vzoru biskupské školy v Yorku), autor řady didaktických spisů, zabývajících se jednotlivými disciplínami trivie.⁴ Po Alcuinově smrti se stal hlavním císařovým poradcem Theodulf z Orléansu (asi 760–821), Vizigot ze Španělska, theolog a básník. Teprve ve druhé generaci byli v kulturních snahách činní těmito učiteli

² Monumeta Germanie historica, Leges II, 1, 72

³ O působení těchto osobností na Karlově dvoře podává zprávu Einhard ve 25. a 26. kapitole “*Vita Caroli Magni*”.

⁴ Kromě jednotlivých učebnic trivie je důležitý Alcuinův úvod do studia, “*Disputatio de vera philosophia*”, krátký dialog mezi učitelem a žákem o základních otázkách studia a vědy. Podává jádro Alcuinova vzdělávacího programu. Alcuin zde stejně jako Augustinus v “*De doctrina christiana*” a stejně jako Cassiodorus v “*Institutiones*” požaduje studium světských autorů antiky za účelem lepšího proniknutí do biblického textu, ale také “*propter se ipsam appetendam esse scientiam*”. Toto dílko stojí pod vlivem Boethiovy “*De consolatione philosophiae*”, což je důležité i proto, že Alcuin jako první středověký autor navazuje na Boethia.

vychování Frankové, především Karlův životopisec Einhard (Eginhard, 770–840), vychovaný ve fuldském klášteře.

Velmi důležité zde dále bylo spojení dvora s kláštery ve výuce i ve vědecké práci. U Alcuina, Paulina z Aquileje i u Einharda jsme viděli, že byli činní jak na Karlově dvoře, tak v benediktinských klášterech, v nichž byli vychováni a v nichž se jim dostalo vzdělání. Karlovým záměrem bylo vybudovat v říši síť klášterních škol, které se pak staly základnami vyučování i vědecké práce. – O něco mladším Einhardovým vrstevníkem byl Hrabanus Maurus, který byl mnichem a pak opatem fuldského kláštera a učinil z něj středisko vzdělanosti. Zasloužil se tak o rozšíření karolinské renesance na východ francké říše. Jeho žák, rovněž student a pak opat fuldského kláštera Lupus de Ferrières (asi 805–862), byl vyhraněným představitelem humanistických snah nikoli ve smyslu intelektuální učené hry, nýbrž ve smyslu kritické filologické práce s texty klasiků.

Neméně příznačnou vlastností karolinské renesance je osobní účast panovníka: král především vytvořil politické předpoklady pro úspěch své kulturní reformy, ale také se v ní osobně se zaujetím angažoval. Podle Einhardova svědectví zůstal Karel sám po celý život polovzdělcem. Uměl latinsky, ovládal řeč intelektuálů natolik, že se mohl zúčastnit učených rozhovorů. Číst uměl, nikdy se ale nenaučil psát, ale byl na kulturních a duchovních věcech velmi silně zainteresován. Dokázal najít pravé poradce, naslouchal jim a poskytoval jim platnou oporu.

Karel se snažil pozvednout úroveň vzdělání nejprve směrnicemi, jež vyjadřovaly minimální požadavky, vztahující se na celou říši. Formulovány byly v r. 789 textem *Admonitio generalis*, kde mezi jinými vnitropolitickými nařízeními čteme též návod k vzdělávání kléru, ještě výmluvnější je citovaná *Epistula de litteris colendis* z r. 800, v níž se mluví především o studiu v klášteřích a o vzdělávání světského kléru.

Učencům, kteří na dvoře v Cáchách (*Aquisgranum*) žili, byly svěřovány zvláštní úřady, jiní se nezávisle věnovali svým studijním zájmům a učitelské činnosti. Obvyklé označení „*Academia*“ pro úzký kroužek vzdělců kolem panovníka není správné – vzniklo až v 18. století špatným pochopením Alcuinovy poznámky, ve které spíše žertem a ironicky označuje své kolegy „*academici*“. Nevíme nic ani o pravidelných schůzkách této skupinky. Nejpozději od Alcuinova příchodu do Cáh měl každý člen tohoto učeného kroužku biblický nebo antický pseudonym: *Flaccus*, *Homerus*, *Naso*, *Pindarus*, *Menalcas*, *Damoetas*, *Samuel*, *Beseleel* aj. – král sám byl „*David*“.

K důležitým zařízením dvora patřila škola, schola palatii, schola palatina. Vznikla již dříve a sloužila původně ke vzdělávání písařů nebo notářů ve službách francké kanceláře. Za Karla Velikého byla reorganizována a měla se stát vzorem pro všechny školy v říši. Nesloužila ale vyučování, pěstovalo se na ní bádání v disciplínách *trivium* a *quadrivium*.

Z OSOBNOSTÍ:

Alcuin, 735-804, je mj. tvůrcem třístupňového vzdělávacího modelu, který byl pak ve středověku běžný: *trivium* – *quadrivium* - *theologia*. Byl činný všestranně, v teologii, v gramatice a rétorice (učebnice), ale hlavní jsou pro nás jeho básně – z nich *De cucullo* neboli *Conflictus veris et hiemis*, překlad V. Bahník in *Sestra M.*, 44-45. xxx číst v překladu a výklad (Verg.), bylo po celý stív. připisováno Ovidiovi, cituje Hus 1400 při determinaci Martina Kunšova z Prahy.

Theodulf z Orléansu, (817 se Karlovým přičiněním stal biskupem v Orléansu), Vizigot původem z Hispánie, se stal po Alcuinově smrti hlavním Karlovým kulturním a literárním poradcem, v kroužku dvorských vzdělců měl jméno „*Pindarus*“. V jeho poměrně rozdáhlém básnickém dle má pro nás zvláštní význam jeho seznam četby – *De libris, quos legere solebam* (c. 45).

*Namque ego suetus eram hos libros legisse frequenter,
Exstitit ille mihi nocte dieque labor.
Saepe et Gregorium, Augustinum perlego saepe,*

- Et dicta Hilarii seu tua, papa Leo.*
- 5 *Hieronymum, Ambrosium, Isidorum, fuluo ore Iohannem.*
Inclyte seu martyr te, Cypriane pater.
Siue alios, quorum describere nomina longum est,
Quos bene doctrinae uexit ad alta decus.
- 10 *Legimus et crebro gentilia scripta sophorum,*
Rebus qui in uariis eminuere satis.
Cura decens patrum nec erat postrema piorum,
Quorum sunt subter nomina scripta, uide:
Sedulius rutilus, Paulinus, Arator, Auitus,
Et Fortunatus, tuque, Iuuence tonans;
- 15 *Diuersoque potens prudenter promere plura*
Metro, o Prudenti, noster et ipse parens.
Et modo Pompeium, modo te, Donate, legebam,
Et modo Virgilium, te modo, Naso loquax.
- 20 *In quorum dictis quamquam sint friuola multa,*
Plurima sub falso tegmine uera latent.

příbuzný s Alcuinovým katalogem knih školy v Yorku. xxx Alcuina vložit k Alcuinovi **(Servatus) Lupus de Ferrières, Ferrariensis** (cca 805-862) byl nejvýznamnějším filologem a „humanistou“ své doby, významnější než jeho básně je sbírka jeho listů. V nich je zřejmá jeho záliba v latinských antických autorech. Komentoval Boethiovu metriku, udělal mnoho pro správné znění římských prozaiků – Suetonia, SHA, Caesaria, Quintiliana a Valeria Maxima. Snažil se vyhledávat co nejkvalitnější zápisy antických autorů v klášterních knihovnách. Bylo možno identifikovat asi deset jeho rukopisů, které zčásti psal sám, zčásti je opatřil marginálními textově kritickými poznámkami, které jsou jedinečnou ukázkou filologické práce v karolinském období.

Eihard, Eginhardus (770-840) – patří také ke druhé generaci karolinských autorů, z jeho díla nejvýznamnější *Vita Caroli Magni*. Je to jedinečný spis, inspirovaný Suetoniem, užívající klasické dikce. Incipit zní „*Vitam et conversationem et ex parte non modica res gestas domini et nutritoris mei Karoli postquam scribere animus tulit*“ a celá předmluva se prezentuje jako úvod k hrdinskému vyprávění ve stylu Aeneidy a připomíná i vazbami Ovidia (animus fert). *Vita Caroli* představuje důležitý pokus navázání na přerušenu literární tradici antické biografie, přičemž navazuje přímo na Suetonia.

Překlad Petra Daniše: Eihardus: ... a neuniknout budoucímu věku – Vita Caroli Magni, Život a doba Karla Velikého, Praha 1998 (L E 14)

Překlad vzít xxx

Karolus magnus et Leo papa

Pod vlivem Karlovy korunovace a snad i začátku nového století byla složena báseň, epos či spíše epylion o 536 verších, v jejím rukopise (St. Gallen) není uveden titul ani autor. Bývá označována též jako „Paderbornský epos“. Oba tituly skladby vznikly na základě toho, že popisuje setkání obou mužů v Paderbornu roku 799.

Z největší části je věnována oslavě Karla Velikého. Hned na počátku je Karel nazván majákem Evropy („pharus“ – je převzato z Venantia Fortunata, Vita S. Martini, kde je majákem sv. Martin), a Karel je nejen maják Evropy, ale slunce, které osvětluje celý svět. Vedle dalších Karlových skvělých a vlastností, jako je např. spravedlnost, je zde oslavena také Karlova učenost a jeho duchovní moudrost (vv.67-87):

Strenuus ingenio Karolus, sapiensque, modestus,

- Insignis studio, resplendens mente sagaci,
 55 Nomen et hoc merito Karolus sortitur in orbe.
 Haec cara est populis lux et sapientia terris;
 Omne decus pariter famulis, ornatus et omnis
 Exstat, honor populi et plebis spes gloria summa
 Nominis. Hunc olim terris promisit origo
 60 Tam clarum ingenio, meritis quam clarus opimis
 Fulget in orbe potens, prudens gnarusque, modestus,
 Inluster, facilis, doctus, bonus, aptus, honestus,
 Mitis, praecipuus, iustus, pius, inclitus heros,
 Rex, rector, uenerandus apex, augustus, opimus,
 65 Arbiter insignis, iudex, miserator egenum,
 Pacificus, largus, solers hilarisque, uenustus.
 Grammaticae doctor constat praelucidus artis;
 Nullo umquam fuerat tam clarus tempore lector;
 Rethorica insignis uegetat praeceptor in arte;
 70 Summus apex regum, summus quoque in orbe sophista
 Exstat et orator, facundo fame pollens;
 Inclita nam superat praeclari dicta Catonis,
 Vincit et eloquii magnum dulcedine Marcum,
 Atque suis dictis facundus cedit Homerus,
 75 Et priscos superat dialectica in arte magistros,
 Quatuor ast alias artes quae iure secuntur,
 Discernit simili rerum ratione magistra;
 Doctus in his etiamque modo rex floret eodem.
 Solus iter meruit doctrinae adipiscier omne,
 80 Occultas penetrare uias, mysteria cuncta
 Nosse, deo seriem reuelante ab origine rerum.
 Omnem quippe uiam doctrinae inuenit et omnem
 Artis opacum aditum secretaque clancula uerba.
 Omnia solus enim meruit pius ille talenta
 85 Suscipere et cunctis praefertur in arte magistris:
 Scilicet imperii ut quantum rex culmine reges
 Excellit, tantum cunctis praeponitur arte.

„Pius Aeneas“ se v tomto eposu proměňuje v „pius Carolus“, Karel je „novus Aeneas“, autor si nejen vypůjčuje vazby a celé poloviny hexametřů z Aeneidy, ale přebudovává celý Vergiliův epos. Vidíme to např. na líčení Karlova snu, v němž se mu zjevil papež Lev, zcela podle vzoru Hektórova zjevení Aeneovi (vv. 327-341Aen. II,268-297).

- Sol fugit interea, lucem nox occupat umbris;
 325 **Membra solo exoptant placidum defessa soporem.**
Portentum rex triste uidet monstrumque nefandum
In somnis, summum Romanae adstare Leonem
Vrbis pontificem mestosque effundere fletus,
Squalentes oculos, maculatum sanguine uultum,
 330 **Truncatam linguam horrendaque multa gerentem**
Vulnera. Sollicitos gelidus pauor occupat artus
 Augusti. Rapidos Romana ad moenia missos
 Tres iubet ire, foret si sanus pastor opimus
 Explorare gregis; quid tristia somnia signent
 335 Miraturque; piam curam gerit ille fidelem.
 Festinant rapidis legati passibus; ipse
 Saxoniam repetit cum multis milibus heros.
 Agmina conueniunt diuersis partibus orbis,
 Cognataeque acies properant super ardua Rheni
 340 Litora, Saxonum populum domitare rebellem
 Et saeuam gelido gentem rescindere ferro.

K tomu čs překlad pasáže z Verg.:

Právě byl čas, kdy první klid všem nebohým lidem
 Vzhází a z milosti bohů je objímá, nade vše milý.
 Tu se mi ve snách zdá, jak Hektór, nanejvýš smutný,

Před mýma očima stojí a hořké prolévá slzy,
Jako když vláčen byl koňmi a prachem krvavým zhyzděn
V tváři a zpuchlé nohy mu veskrz pronikal řemen.
Běda – ó jakou měl tvář! – Jak jinačí, nežli byl Hektór
Tenkrát, když vracel se z boje, jsa ve zbroji Achilleově,
Nebo když trójský žár kdys vrhal do řeckých lodí!
Rozcuchán měl svůj vous, měl krví spleené vlasy,
Poset byl ranami těmi, jichž bez počtu okolo hradeb
Otcovských utřžil kdys.

Moduin (Modoin) z Autunu

biskup v tomto (východofrancouzském burgundském) městě, založeném za Augusta, Augustodunum. V družině Karlových intelektuálů měl přezdívku „Naso“

Brzy po Karlově korunovaci, mezi léty 804-814, složil Moduin dvě Eklogy, gemini libri, hexametrické, záramované prologem a epilogem v el. distichu. V prologu označuje svůj výtvar jako „velatum carmen“. Moduin užil jako vzoru Calpurnia Situla (Neronova doba), který byl v jeho době známý méně, přímo se však inspiroval Vergiliem: první z jeho skladeb je adaptací první eklogy: vystupují zde dva pastýři, senex vates (miles, který už složil zbraně a odpočívá pod košatým stromem) jako zástupce staré generace dvorských básníků, druhý, puer, zastupuje generaci mladou, a jde pochopitelně o přízeň císaře. – Druhá báseň oslavuje příchod nového věku – Karlovy translatio imperii – a navazuje přímo a Vergiliovu čtvrtou eklogu.

*Aurea securis nascuntur regna Latinis,
alta reversuros iam cernit Roma tropeos,
gentibus una manet cunctis concordia pacis.*

(Búkolská poezie se uplatňuje i u jiných karolinských básníků – Alcuin, Angilbert.) Titul dvorského „Naso“ se zde uplatňuje i v dedikaci: „Ille ego Naso tuus tibi carmina mitto pusillus“.